

Bedrag, manipulation og det forkerte i at lyve

1. LØGN OG BEDRAG

Ifølge en lang filosofisk tradition (se f.eks. Augustine, 1952, Bok, 1978, Williams, 2002, Frankfurt, 2005) er en løgn et udsagn der afgives med en hensigt om bedrag. Groft sagt, man lyver når man siger noget man tror er falsk, med den hensigt at få tilhøreren til at tro på det man siger. En række modeksempler til dette traditionelle synspunkt har fornylig overbevist mange filosoffer (Carson, 2006, 2010, Sorensen, 2007, Fallis, 2009, Stokke, 2013) om at løgn ikke nødvendigvis indebærer hensigter om bedrag.

Her er et eksempel taget fra Thomas Carson (2010). En studerende er anklaget for eksamensfusk og indkaldes til samtale på dekanens kontor. Faktisk begik den studerende eksamensfusk, og både den studerende og dekanen er fuldt ud klar over dette. Desuden er de begge klar over at den anden ved det, osv. Men fordi det også er en kendt sag at dekanen ikke straffer en der eksplicit nægter sig skyldig, erklærer den studerende: ”Jeg har ikke begået eksamensfusk.” Dette udsagn er unægtelig en løgn, men det er ikke beregnet på at bedrage nogen.¹ Der er ingen hensigt om at indgyde tilhøreren en falsk formodning; den studerende ved at dekanen allerede er klar over hvordan sagerne står, og han ved at der ikke er nogen chance for at få dekanen til at tro at han ikke begik eksamensfusk bare ved at påstå dette.

Jennifer Lackey (2013) har argumenteret for at ikke-bedrageriske teorier om løgn er stillet over for et problem om at forklare det *prima facie* moralsk forkerte i at lyve. Hun skriver:²

én slags kritik vi kan give af en løgner er at han indlemmer sig på intentionelt bedrag, hvor sådant bedrag bærer byrden af det *prima facie* moralsk forkerte ved sådanne handlinger. At afskære løgn fra bedrag afskærer derimod også løgn fra denne forklaring af det *prima facie* moralsk forkerte i at lyve. (Lackey, 2013, s. 237)

¹Dette er et eksempel på en såkaldt ”løgn med et glat ansigt” (eng. *bald-faced lie*). Der findes andre typer af ikke-bedrageriske løgne. Senere diskuteres et eksempel på en afpresningsløgn (eng. *coercion lie*). Jeg diskuterer ikke i denne artikel eksempler på såkaldte vidensløgne (eng. *knowledge lies*). Se Lackey (2013).

²Alle oversættelser er mine egne.

Ifølge den mest åbenlyse læsning af denne udfordring, er anklagen at ikke-bedrageriske teorier om løgn er ude af stand til at forklare det moralsk forkerte i henholdsvis bedragerisk løgn og ikke-bedragerisk løgn. I denne artikel argumenterer jeg for at denne anklage er ubegrundet. At adskille en teori om hvad det vil sige at lyve fra hensigter om bedrag udelukker ikke en forklaring på det *prima facie* moralsk forkerte i at lyve.³

Jeg antager den ikke-bedrageriske teori om løgn der blev fremsat i Stokke (2013).⁴ Ifølge dette synspunkt lyver man når man siger noget man tror er falsk og dermed foreslår at det gøres til *fællesgrundlag* (eng. *common ground*), i Stalnakers (1978), (1998), (2002) forstand. Denne teori er således en instans af den ofte antagne generiske teori ifølge hvilken at lyve er at *hævde* (eng. *assert*) noget, der formodes at være falsk (jf. Williams, 2002, Carson, 2005, 2010, Sorensen, 2007, Fallis, 2009).

Som Stalnaker (2002) har understreget, kan propositioner være fællesgrundlag selvom de er falske, og også selvom partnerne ikke tror at de er sande. Fællesgrundlagsinformation er defineret ved *accept*, som er en ikke-faktiv propositionel attitude der er svagere end formodning; dvs. at *p* er accepteret implicerer hverken at *p* er sand eller at *p* formodes at være sand. Stalnakers definition er følgende:

Det er fællesgrundlag at *p* i en gruppe hvis alle medlemmer accepter (med henblik på samtalen) at *p*, og alle tror at alle accepterer at *p*, og alle tror at alle tror at alle accepterer at *p*, osv. (Stalnaker, 2002, 716)

At foreslå at gøre en proposition *p* til fællesgrundlag er således at foreslå at *p* accepteres med henblik på den igangværende udveksling.⁵

Af denne grund er det, ifølge dette synspunkt, ikke en nødvendig betingelse for at hævde at *p* at man har til hensigt at ens tilhører skal komme til at tro at *p*. Derfor kan man hævde noget man formoder er falsk uden at have til hensigt at ens tilhørere skal komme til at tro det. Man kan altså lyve uden at have hensigter om bedrag. Den studerende der lyver over for dekanen, foreslår at det skal være fællesgrundlag at han ikke begik

³Kvalifikationen om at det blot er *prima facie* forkert at lyve indikerer at, ifølge mange filosoffer, selvom det ofte er moralsk forkert at lyve, kan de moralsk negative aspekter af løgn opvejes af andre formildende faktorer. Af mangel på plads vil jeg i det følgende ignorere denne yderligere komplikation. Jeg tager således ikke stilling til om det altid er forkert at lyve eller om det sommetider er tilladeligt at lyve. Mine argumenter for at ikke-bedrageriske løgne kan manipulere i samme omfang som bedrageriske løgne er neutrale hvad dette angår.

⁴Lackey (2013) skelner mellem at bedrage (eng. *deceiving*) og at handle bedragerisk (eng. *to be deceptive*). Jeg bruger disse termini i flæng.

⁵ Dette udelader en række detaljer omkring, bl.a., skelnen mellem forskellige igangværende fællesgrundlag. Se Stokke (2013) for diskussion.

eksamensfusk. Han ved at hans chance for at undgå straf afhænger af en sådan erklæring, selvom han også udmærket er klar over at dekanen allerede ved at den er falsk – og at dekanen ved at han ved at dekanen ved at den er falsk, osv.

2. MANIPULATION

Hvorfor er det forkert at bedrage andre? Et standardsvar henviser til at bedrag er *manipulerende*. Dvs. ved at indgyde falske formodninger forvanser bedrageren den information offeret har til rådighed som basis for overvejelse og handling.⁶ Et eksempel på dette synspunkt findes i Sissela Boks *Lying – Moral Choice in Public and Private Life* (Bok, 1978). Bok skriver:

Alle vore valg afhænger af vore vurderinger af hvad der er tilfældet; disse vurderinger afhænger i sig selv ofte af information fra andre. Løgne fordrejer denne information og dermed vores situation som vi opfatter den, samt vore valg. (Bok, 1978, s. 20)

Bok fremhæver fire måder hvorpå bedrageriske løgne kan fordreje information der danner basis for overvejelse og handling i denne forstand:

- (i) ”En løgn [...] kan misinformere, således at den tilslører et *mål*, noget den bedragne person ønskede at gøre eller opnå. Den kan få målet til at virke uopnåeligt eller ikke længere ønskværdigt. Den kan skabe et nyt mål, som når Iago bedragede Othello til at ville dræbe Desdemona.” (ibid.)
- (ii) ”Løgne kan også eliminere eller tilsløre relevante *alternativer*, som når en rejsende bliver bildt ind at en bro er styrtet sammen. Sommetider fostrer løgne en formodning om at der er flere alternative end hvad der egentlig er tilfældet; andre gange kan en løgn lede til et unødvendigt tab af tiltro til det bedste alternativ.” (ibid.)
- (iii) ”Vurderinger af *omkostninger og fordele* ved en hvilken som helst handling kan blive ændret uophørligt gennem succesfuldt bedrag.” (ibid.)

⁶Vi udelukker ikke at der kan være andre faktorer, som f.eks. løgns nedbrydning af personlig integritet, løgns uforlignelighed med universaliserbarhed, osv. I det omfang andre moralsk slette aspekter ved løgn kun findes hos bedrageriske løgne, findes der mulighed for at anse disse for moralsk værre end ikke-bedrageriske løgne. Det er dog ikke åbenlyst at sådanne andre faktorer ikke også er tilstede hos ikke-bedrageriske løgne. F.eks. er det nærliggende at antage at sidstnævnte ligeledes indebærer nedbrydning af personlig integritet og er uforlignelige med universaliserbarhed. Der er dog ikke plads til en diskussion af dette i denne artikel.

- (iv) ”Afslutningsvist kan graden af *usikkerhed* i hvordan vi ser på vore valg manipuleres gennem bedrag. Bedrag kan få en situation til at virke falskt usikker så vel som falskt sikker.” (Bok, 1978, s. 21)

Så ifølge dette synspunkt er en af grundene til at det er *prima facie* moralsk forkert at lyve at ofrene

Blev manipuleret, at bedraget gjorde dem ude af stand til at træffe egne valg i overensstemmelse med den mest tilstrækkelige information, ude af stand til at handle som de ville have handlet, til at handle som havde de vidst hele tiden. (Bok, 1978, 22)

I afsnit 3 vil jeg argumentere for at fællesgrundlagsteorien om løgn kan gøre rede for (i)–(iv). Afsnit 4 vil vise at ikke-bedrageriske løgne kan være manipulerende på de måder der er repræsenteret ved (i)–(iv), og at fællesgrundlagsteorien kan give en tilsvarende redegørelse for disse.

3. MANIPULATION OG FÆLLESGRUNDLAG

Ikke-bedrageriske teorier om løgn er udformede til at indfange det bedrageriske og ikke-bedrageriske løgne har til fælles. Givet det synspunkt vi her har antaget, er begge hævdelser af information der formodes at være falsk. Den stalnakerianske teori om hævdelser tillader at både bedrageriske og ikke-bedrageriske løgne er hævdelser, fordi den ikke anser hensigter om at indgyde tilhørerens tiltro til det der hævdes for en nødvendig betingelse for hævdelser. En hævdelser har til formål at opdatere fællesgrundlagsinformation, der som vi har set er defineret som information der gensidigt formodes at være accepteret med henblik på den igangværende udveksling.

Denne teori om hævdelser benægter ikke at en hævdelser i de fleste tilfælde både har til formål, og lykkes i, at få tilhørerens tiltro til at tro det der hævdes. Teorien anerkender at parterne i de fleste tilfælde tror på det der er fællesgrundlag. Hvad der afvises er at parternes tiltro er en nødvendig betingelse for fællesgrundlagsstatus. Ikke desto mindre kan taleren i normale tilfælde rimeligvis antage at hans hævdelser vil blive troet.

Af denne grund kan fællesgrundlagsteorien forklare de manipulerende træk (i)–(iv) ved bedrageriske løgne. Bedrageriske løgne er hævdelser der har til formål at få tilhørerens tiltro til at tro det der hævdes, dvs. at få tilhørerens tiltro til at tro noget falsk. (Her og i det følgende antager jeg, medmindre andet er angivet, at løgnerens formodning om at det der hævdes er falsk, er korrekt.) Fællesgrundlagsteorien medfører derfor, ligesom alle andre teorier, ifølge hvilke løgn ofte indgyder tilhørerne falske formodninger, at (i)–(iv) er typiske træk ved bedrageriske løgne.

4. IKKE-BEDRAGERISKE LØGNE OG MANIPULATION

Ikke-bedrageriske løgne kan manipulere i samme omfang som bedrageriske løgne. De manipulerende træk (i)–(iv) som er associeret med bedrageriske løgne kan også opstå uden bedrag. Jeg går gennem hver enkelt i rækkefølge.

(i) Ikke-bedrageriske løgne kan manipulere ved at tilsløre målsætninger. For det første kan ikke-bedrageriske løgne få målsætninger til at fremstå som uopnåelige. Tag endnu et eksempel fra Carson (2010). Et vidne har set et mord finde sted men er blevet truet med repressalier i fald han afslører det. Vidnet udtaler derfor i retten at han ikke så den anklagede begå forbrydelsen. Ikke desto mindre er det åbenlyst for alle at vidnet faktisk så handlingen, selvom der ikke foreligger beviser for dette. Vidnet er fuldt ud klar over at alle ved at hans vidneforklaring er falsk, og han er klar over at de ved at han ved det, osv. Så selvom vidneforklaringen ikke har til hensigt at bedrage, er den desuagtet en løgn. Antag nu at vidnet afgår ved døden umiddelbart efter at have givet sin vidneforklaring, og at der ikke er nogen måde at bevise at vidneforklaringen var usand. I det tilfælde kan vidnets ikke-bedrageriske løgn medføre at målsætningen at dømme forbryderen fremstår uopnåelig – måske er en dom faktisk udelukket som følge af vidnets løgn.

For det andet kan ikke-bedrageriske løgne få målsætninger til ikke længere at virke tiltrækkende. I tilfældet med den fuskende studerende kan dekanen inden samtalen have haft den målsætning at straffe den studerende. Løgneren der forhindrer dekanen i at handle kan også få denne tidlige målsætning til at virke utiltrækkende. Måske indser dekanen at efter den studerendes udtalelse er blevet protokolført, vil det være højest tidskrævende og involvere komplicerede interne appelprocedurer samt timevis af papirarbejde at genoprette situationen. I et sådant tilfælde kan målet om at straffe den studerende fremstå mindre tiltrækkende som følge af den løgn der er blevet udtalt, selvom denne ikke havde til hensigt at bedrage.

For det tredje kan ikke-bedrageriske løgne skabe nye mål. I eksemplet med det løgnagtige vidne kan det falske vidnesbyrd skabe målet at tilvejebringe andre beviser, f.eks. i form af et andet vidne. Måske eksisterede dette mål ikke før løgneren blev udtalt, idet det blev antaget at det første vidnes vidneforklaring ville være tilstrækkelig for domsfældelse. Selvom løgneren ikke var bedragerisk, kan den skabe et nyt mål om at frembringe nye beviser.

(ii) Ikke-bedrageriske løgne kan manipulere ved at eliminere eller tilsløre alternativer. Idet de ikke har til hensigt at indgyde falske formodninger, er det at ”indgyde formodningen at der er flere alternativ end hvad der faktisk er tilfældet” (Bok, 1978, 20) ikke et resultat af ikke-

bedrageriske løgne. Ikke-bedrageriske løgne kan dog tvinge andre til at ankerende et alternativ som før løgnens udtalelse ansås for utilgængeligt. Vidnets løgn tvinger nævningene til at acceptere at alternativet at frikende morderen nu er tilgængeligt, måske endog obligatorisk, selvom det for aflæggelsen af det falske vidnesbyrd fremstod umuligt. Modsat er muligheden at dømme morderen nu elimineret.

Ikke-bedrageriske løgne kan også ”føre til et unødvendigt tab af tiltro til det bedste alternativ” (ibid.). Antag at det bedste alternativ for dekanen alt andet lige er at konfrontere den studerende med at have fusket. Alligevel kan den studerendes løgn som har gjort de tidskrævende appelprocedurer nødvendige for en sådan konfrontation, bevirke et tab af tiltro til valget om konfrontation hos dekanen.

(iii) Ikke-bedrageriske løgne kan være manipulerende gennem at influere vurderinger af omkostninger og fordele. Denne effekt opstår ikke ved at andre laver fejlagtige vurderinger som følge af bedrag. Men ikke-bedrageriske løgne kan desuagtet tvinge andre til at handle på baggrund af fejlagtige vurderinger. Antag at bestyrelsesmedlemmerne i Det Store Firma ansætter en finansiel rådgiver til at udfærdige en vurdering af omkostninger og fordele ved en sammenlægning med en anden virksomhed, Det Lille Firma. Bestyrelsesmedlemmerne i Det Store Firma er alle privat interesserede i at sammenlægningen skal blive en realitet. Dette ved rådgiveren. Men han står selv til en betragtelig fortjeneste hvis sammenlægningen ikke finder sted. Det Lille Firma er faktisk et sundt foretagende, og begge virksomheder ville i realiteten have fordel af en sammenlægning. Rådgiveren ved dog at Det Store Firmas bestyrelse af proceduremæssige årsager vil være tvunget til at handle på baggrund af hans officielle rapport. Rådgiveren fremlægger derfor en rapport der giver et negativt billede af Det Lille Firmas fremtidsudsigter og finansielle situation, selvom han indser at bestyrelsesmedlemmerne alle kan gennemskue hvorfor han gør dette. Selvom hans løgn ikke har til hensigt at bedrage, og ikke lykkes deri, tvinger den bestyrelsen til at handle på baggrund af en falsk vurdering af omkostninger og fordele ved en sammenlægning.

(iv) Ikke-bedrageriske løgne kan manipulere ved at tvinge andre til at acceptere fejlagtige vurderinger af sikkerhed og usikkerhed ved en given situation. Antag at et filmhold, kendt som Det Gode Hold, planlægger at optage en udendørscene. Det Gode Hold har en kontrakt med en stor producent. Kontrakten specificerer at filmholdet skal konsultere en officiel vejrrapport fra Vejrinstituttet før de pådrager producenten de store udgifter, optagelsen indebærer. Hvis rapporten viser en høj sandsynlighed for regn, er Det Gode Hold bundet af kontrakten til at udsætte optagelsen. Et andet filmhold, Det Onde Hold, forsøger at få fingre i samme

lokation til samme dag. Michael, som er bror til instruktøren fra Det Onde Hold, er også chefmeteorolog ved Vejrinstituttet. Alle i branchen ved dette, og alle ved også at Michael prøver at hjælpe sin brors hold til at få lokationen først. Som forventet præsenterer Michael en rapport der viser 92 % risiko for regn, selvom andre meteorologiske institutioner tegner et mindre pessimistisk billede af risikoen for regn. For at undgå at bryde sin kontrakt, vælger Det Gode Hold dog at udsætte optagelsen, og Det Onde Hold får lokationen på den eftertragtede dag.

Ikke-bedrageriske løgne og bedrageriske løgne har tilsvarende manipulerende træk. Førstnævnte manipulerer ikke ved at indgyde falske formodninger gennem bedrag, men ved at andre tvinges til at acceptere falske oplysninger som fællesgrundlag. Manipulation forudsætter ikke bedrag.

Situationer i hvilke det kan være fordelagtigt at udtale en ikke-bedragerisk løgn, er situationer i hvilke det har betydning hvorvidt en bestemt information er fællesgrundlag eller ej. Det afgørende for hvilke valg er tilgængelige, er i mange situationer ikke blot hvad de involverede parter tror er tilfældet, men hvad der er blevet gjort til fællesgrundlag gennem offentlige hævdelser. Det kan således blive uundgåeligt at handle på baggrund af falske oplysninger, selvom det er alment kendt at de er usande.

Ikke-bedrageriske løgne viser at man kan manipulere uden at have til hensigt, og uden at lykkes i, at bedrage andre. Løgne kan forvanske den information andre anvender som grundlag for deres valg, uden samtidig at indgyde falske formodninger.

5. KONKLUSION

Fællesgrundlagsteorien om løgn kan forklare de manipulerende træk ved bedrageriske løgne, idet den tillader at løgn i mange tilfælde indebærer at indgyde falske formodninger. De måder ikke-bedrageriske løgne kan være manipulerende på, ligger nær de der kendetegner bedrageriske løgne. Fællesgrundlagsteorien forklarer de manipulerende træk ved ikke-bedrageriske løgne, idet disse opstår når nogen tvinges til at handle på basis af fællesgrundlagsinformation. At adskille hvad det vil sige at lyve fra hensigter om bedrag adskiller ikke en teori om løgn fra en forklaring af det *prima facie* moralsk forkerte i at lyve.⁷

⁷Tak til mine kolleger Gunnar Björnsson, Jonas Nilsson, Kalle Grill, Lars Lindblom, Lars Samuelsson, Madeleine Hayenhjelm og Pär Sundström for værdifulde kommentarer og synspunkter.

LITTERATUR

- Augustinus. 1952 [c 395]. "Lying". I *Treatises on Various Subjects*. Fathers of the Church, vol. 16, red. R. Deferrari, s. 53–120. New York: The Catholic University of America Press.
- Bok, S. 1978. *Lying: Moral Choice in Private and Public Life*. New York: Random House.
- Carson, T. 2006. "The Definition of Lying". *Noûs* 40, s. 284–306.
- Carson, T. 2010. *Lying and Deception: Theory and Practice*. Oxford och New York: Oxford University Press.
- Fallis, D. 2009. "What Is Lying?" *Journal of Philosophy* 106, s. 29–56.
- Frankfurt, H. 2005. *On Bullshit*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Lackey, J. 2013. "Lies and Deception: An Unhappy Divorce". *Analysis* 73, s. 236–48.
- Sorensen, R. 2007. "Bald-Faced Lies! Lying without the Intent to Deceive". *Pacific Philosophical Quarterly* 88, s. 251–264.
- Stalnaker, R. 1978. "Assertion". I *Context and Content*. Oxford: Oxford University Press, 1999, s. 78–95.
- Stalnaker, R. 1998. "On the Representation of Context". I *Context and Content*. Oxford och New York: Oxford University Press, 1999, s. 96–114.
- Stalnaker, R. 2002. "Common Ground". *Linguistics and Philosophy* 25, s. 701–21.
- Stokke, A. 2013. "Lying and Asserting". *Journal of Philosophy* 110, nr 1, s. 33–60.
- Williams, B. 2002. *Truth and Truthfulness: An Essay in Genealogy*. Princeton, NJ: Princeton University Press.